

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

МалярOVA Валерія Олегівна

УДК 343.985

**ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСНОВИ ПОШУКУ ТА
ЗАТРИМАННЯ ЗЛОЧИНЦЯ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент
Щербаковський Михайло Григорович
Національний університет внутрішніх справ,
заступник начальника кафедри криміналістики.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
Берназ Василь Дмитрович,
Одеський юридичний інститут
Національного університету внутрішніх справ,
начальник кафедри криміналістики;

кандидат юридичних наук, доцент,
Одерій Олексій Володимирович,
Донецькій юридичний інститут МВС при
Донецькому національному університеті,
начальник кафедри криміналістики.

Провідна установа: Одеська національна юридична академія, ка-
федра кримінального процесу, Міністерство освіти
і науки України (м. Одеса).

Захист відбудеться „_8_” липня 2005 року о „ 12 ” годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 Національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27).

Автореферат розісланий „__2__” червня 2005 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Каткова Т.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На початку XXI століття нові, негативні тенденції злочинності стали серйозною перешкодою на шляху становлення демократичних інститутів і економічних основ української державності. Злочинці використовують усе більш витончені способи вчинення й приховання протиправних дій, застосовують сучасні технічні засоби, тому перед слідчими все частіше стає завдання пошуку невідомих злочинців за залишеними ними слідами. Практика свідчить про зростання числа нерозкритих особливо тяжких злочинів. Так, за даними УМВС України в Харківській області, кількість нерозкритих злочинів загально кримінальної спрямованості становила: 1999 р. – 8094 (25,4% всіх вчинених злочинів), 2000 р. – 8296 (23,5%), 2001 р. – 6644 (21,6%), 2002 р. – 5801 (17,8%), 2003 р. – 14857 (36,3%), 2004 р. – 13417 (35,7%).

Головними недоліками в діяльності правоохоронних органів по протидії злочинності, особливо в її організованих формах, є низький рівень розкриття вже вчинених кримінальних діянь і низька ефективність затримання злочинців з метою одержання доказів по кримінальній справі. Обоє ці істотних недоліків багато в чому обумовлені серйозними помилками в пошуковій діяльності, відсутністю специфічних тактичних навичок проведення затримання особи на місці злочину. Установлення в процесі розслідування особи, яка вчинила злочин (далі злочинця), є одним із центральних завдань досудового слідства. Його вирішення представляє значні труднощі, особливо коли злочинцю вдалося зникнути з місця події. Потреби сучасної слідчої практики свідчать, що назріла гостра необхідність дослідження наукових і прикладних проблем пошуку й встановлення особи злочинця та його подальшого затримання.

Пошук злочинців та їх наступне затримання сприяє повному, всебічному й об'єктивному розслідуванню кримінальних справ. Недоліки пошукової діяльності слідчого негативно впливають на боротьбу зі злочинністю. В зв'язку з цим проблемам пошуку злочинця приділяється багато уваги в криміналістиці. Аналіз наукових праць по даній проблемі свідчить про відсутність єдиної позиції до визначення й змісту пошукової діяльності.

Більшість дослідників метою пошукової діяльності слідчого вважає розшук встановленого злочинця, який ховається від слідства. Діяльність слідчого з пошуку невідомого злочинця (пошукова діяльність) спирається на наукові основи, які перебувають у стадії формування. Значною мірою вони представлені у вигляді апробованих окремих положень криміналістичної техніки, криміналістичної тактики, судової медицини й судової експертології. Сьогодні значно розширився арсенал технічних засобів і тактичних прийомів пошуку та отримання криміналістичної інформації із залишених злочинцем слідів. Це вимагає проведення аналізу й узагальнення з метою реалізації новітніх технологій в пошуковій діяльності слідчого. Таким чином, необхідно визначити структуру пошукової діяльності, цілі й методологію пошуку, встановити його співвідношення з розшуком.

Логічним завершенням пошуку та встановлення злочинця є його затримання. Проблемам затримання злочинця присвячено низку досліджень різних авторів. Вивченню піддавалися, в основному, процесуальна та оперативно-розшукова сторони затримання. Такий однобічний підхід не тільки збіднює теоретичні дослідження діяльності правоохоронних органів із затримання злочинця, але й позбавляє практичних працівників цілісного уявлення про всю процедуру затримання, у тому числі використовуваних при цьому тактичних прийомів для отримання доказової інформації про причетність затриманої особи до вчинення злочину. Таке становище багато в чому пояснюється недостатністю теоретичних досліджень з організації й тактиці затримання. Тактичні прийоми затримання злочинця на місці злочину недостатньо досліджені й не розглянуті на належному рівні в криміналістичній літературі. Так, у більшості підручників і посібників із криміналістики не викладається тактика затримання особи на місці злочину, що негативно позначається на підготовці практичних працівників.

У спеціальної літератури розглядаються переважно окремі питання, пов'язані з процесуальною стороною та окремими проблемами тактики затримання, причому деякі із запропонованих авторами рекомендацій утратили нині свою актуальність або не можуть бути використані у зв'язку зі зміною характеру дій злочинців, застосуванням ними нових засобів і методів з метою уникнути затримання. Слідча практика свідчить, що дії із затримання злочинця нерідко містять реальну небезпеку для життя й здоров'я співробітників міліції, громадян. Тому затримання злочинця на місці злочину, а особливо у випадках, коли воно здійснюється шляхом проведення тактичної операції, є найскладнішим у тактичному відношенні комплексом слідчих дій, оперативно-розшукових і організаційних заходів. Таким чином, сучасна слідча практика вимагає розробки криміналістичних аспектів тактики затримання злочинця.

Окремим питанням пошуку та затримання злочинця присвячені роботи вітчизняних та закордонних вчених, таких, як О.Г. Александровський, Ю.П. Аленін, О.М. Бандурка, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, Б.Є. Богданов, Т.В. Боголюбська, О.О. Бородич, А.І. Вінберг, О.К. Гаврилов, В.І. Галаган, І.Ф. Герасимов, Ф.В. Глазирін, В.М. Григор'єв, В.І. Громов, О.П. Гуляєв, А.Я. Дубинський, О.О. Закатов, А.І. Іщенко, Е.К. Кагін, В.Я. Колдін, Н.І. Клименко, О.М. Колісниченко, Є.Ф. Коновалов, В.О. Коновалова, В.С. Кузмичов, В.П. Лавров, О.М. Ларін, І.М. Лузгін, В.Г. Лукашевич, В.О. Образцов, В.І. Попов, О.Р. Ратинов, М.В. Салтєвський, М.Я. Сегай, О.Б. Соловйов, П.Є. Титов, В.В. Тіщенко, М.В. Терзієв, О.А. Філющенко, Л.В. Франк, А.А. Чувільов, Б.В. Шавер, М.П. Шаламов, В.Ю. Шепітько, С.А. Шейфер, І.М. Якімов та ін.

Питання всебічного розгляду процедури пошуку невідомого злочинця по залишених ним матеріальних й ідеальних слідах та тактики його затримання на місці злочину достатньою мірою не вирішені, не піддавалися комплексному дослідженню на монографічному рівні у

вітчизняній та закордонній літературі з метою розробки тактичних рекомендацій для підвищення ефективності розкриття й розслідування злочинів.

Сукупність визначених проблем обумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок дослідження ґрунтується на основних положеннях Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки, затвердженої Указом Президента України №1376 від 25.12.2000 р., на Указах Президента України № 143 від 18.02.2002 р. „Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян” і № 84 від 6.02.2003 р. „Про невідкладні заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю та корупцією”, на Концепції розвитку системи відомчої освіти та вузівської науки на період 2001–2005 років (рішення Колегії МВС України від 18.12.2000 р. № 9КМ/1); відповідає тематиці пріоритетних напрямів дисертаційних досліджень на період 2002 – 2005 років, які затверджено Наказом МВС України від 30. 06.2002 р. № 635, Наказу МВС України від 15.05.2003 р. № 491 „Про вдосконалення науково-дослідної діяльності в системі МВС України” та головним напрямкам наукових досліджень Національного університету внутрішніх справ на 2001–2005 рр., затвердженим Вченою радою Національного університету внутрішніх справ (протокол № 3 від 23.03. 2001 р.).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та розроблення заходів щодо вдосконалення правових, організаційних і криміналістичних основ пошуку та затримання злочинця.

Відповідно до поставленої мети було сформульовано такі завдання:

- визначити цілі та сутність пошукової діяльності слідчого;
- визначити зміст криміналістичної інформації та пошукового криміналістичного портрету злочинця;
- сформулювати рекомендації щодо пошуку злочинця за залишеними матеріальними та ідеальними слідами;
- виявити основні риси та цілі затримання, як слідчої дії;
- виділити типові слідчі ситуації затримання злочинця;
- окреслити особливості планування затримання злочинця на місці злочину;
- розробити тактичні рекомендації затримання злочинця в різних слідчих ситуаціях.

Об'єктом дослідження є діяльність органів дізнання та досудового слідства з пошуку та затримання злочинця.

Предметом дослідження є організаційні заходи, процесуальні процедури та тактико-криміналістичні прийоми пошуку та затримання злочинця.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становлять загальні закони та категорії теорії пізнання, зокрема положення матеріалістичної діалектики про пізнання соці-

альних процесів і явищ, пов'язаних із досліджуваними проблемами. У процесі дослідження також застосовувалися: історико-правовий метод – для аналізу історичних засад пошукової діяльності слідчого при розслідуванні злочинів; системно-структурний і порівняльний – для встановлення сутності пошукової діяльності слідчого та процедури затримання злочинця; соціологічний метод (анкетування) – для опитування слідчих за спеціально розробленими анкетами; статистичні методи (групування, зведення, аналіз кількісних показників) – для узагальнення даних за результатами аналізу кримінальних справ та відомчої статистики діяльності слідчих підрозділів МВС України. На основі синтезу сформульовано висновки, що завершують роботу.

Правовою основою дослідження є Конституція України, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, чинний Кримінально-процесуальний кодекс України та проект Кримінально-процесуального кодексу України станом на травень 2004 року, Закони України: „Про міліцію”, „Про оперативно-розшукову діяльність”, „Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, відомчі накази, інструкції, розпорядження МВС України.

Емпіричну базу дослідження становлять: результати анкетування 280 слідчих УМВС України в Запорізькій, Донецькій, Луганській та Харківській областях; узагальнення 356 кримінальних справ по розслідуванню крадіжок (ст. 185 КК України), розбоїв та грабежів (ст.ст. 186, 187 КК України), вимагання (ст. 189 КК України), незаконного обігу наркотиків (ст.ст. 305, 307, 309, 311 КК України), що розслідувались слідчими УМВС України в Автономній Республіці Крим, Вінницькій, Волинській, Донецькій, Дніпропетровській, Житомирській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській областях за 1998–2004 роки.

Дисертант використав також власний досвід практичної роботи слідчим та досвід науково-педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі МВС України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в Україні, спираючись на положення загальної теорії криміналістики й узагальнення досвіду судово-слідчої практики, на монографічному рівні розв'язані проблеми пошуку та затримання злочинця.

Проведене дослідження дозволило обґрунтувати й сформулювати наукові положення, висновки та рекомендації, які, на думку дисертанта, містять елементи новизни:

– дістало подальшого розвитку поняття пошукової діяльності слідчого та удосконалений алгоритм пошуку невідомого злочинця, який складається із шести взаємозв'язаних етапів;

– сформульовано власне визначення поняття криміналістичної інформації, криміналістичного пошукового портрету, які використовуються при пошуку невідомого злочинця;

- удосконалено класифікацію матеріальних слідів злочину, які використовуються для пошуку злочинця, виділено підстави поділу та види слідів;
- набуло подальшого розвитку слідчо-експертний аналіз місця події з метою встановлення матеріальних слідів злочину;
- уперше визначено умови, цілі, слідчі ситуації та розроблено критерії проведення гіпно-репродукції зі свідком, потерпілим й форми її фіксації;
- наведено додаткові аргументи щодо розгляду затримання як слідчої дії, яка проводиться з метою захоплення злочинця на місці злочину для отримання доказів;
- удосконалено класифікацію типових слідчих ситуацій затримання, проаналізовано їх особливості і відповідні їм комплекси тактичних прийомів та оперативно-розшукових заходів;
- дістала подальшої розробки тактика підготовки та проведення затримання злочинця на місці злочину в різних слідчих ситуаціях.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в роботі наукові положення та рекомендації подані до Проекту КПК України та реалізовані в законотворчій діяльності (акт впровадження Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України від 20 лютого 2005 року). Матеріали дослідження використовуються у навчальному процесі при викладанні курсу „Криміналістика” (акт впровадження Національного університету внутрішніх справ від 20 жовтня 2004 року). Розроблені методичні рекомендації щодо вдосконалення організаційних та тактичних засад пошуку та затримання злочинця позитивно оцінені та використовуються працівниками досудового слідства України (акт впровадження СУ УМВС України в Харківській області від 12 квітня 2005 року).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри криміналістики Національного університету внутрішніх справ, на міжнародній науково-практичній конференції „Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах” (м. Київ, 2001), науково-практичній конференції ад’юнктів НУВС (м. Харків, 2001), науково-практичній конференції ад’юнктів і слухачів магістратури Національного університету внутрішніх справ “Проблеми сучасної юридичної науки в дослідженнях молодих учених” (м. Харків, 2002), на міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві” (м. Харків, 2003).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в семи наукових публікаціях: шести статтях у фахових виданнях, затверджених ВАК України, тезах науково-практичної конференції, а також в опублікованій лекції.

Структура дисертації зумовлена її метою та поставленими завданнями. Загальний обсяг дисертації становить 262 сторінки із яких 189 – основний текст, 29 – список використаних джерел (325 найменувань), 44 – додатки.

ОСНОВНОЇ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, визначаються ступінь її наукової розробленості, мета, задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження, наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, а також їх апробація.

Розділ 1. „Наукові та тактичні основи пошуку злочинця” складається з чотирьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1. „Методологічні основи пошукової діяльності слідчого”* проводиться ґрунтовний аналіз висловлених у науковій літературі точок зору щодо визначення й сутності пошукової та розшукової діяльності слідчого, наведений алгоритм пошуку невідомого злочинця.

Встановлення в процесі доказування особи, що вчинила злочин, – одне з центральних завдань досудового розслідування у кримінальній справі, вирішення якої зв'язане з подоланням організаційних й тактичних труднощів. Але єдиної точки зору на поняття розшуку серед науковців не має. Розшук у широкому значенні розглядається як уся діяльність із розкриття злочину, як діяльність, спрямована на встановлення об'єктів, індивідуально-визначені ознаки яких невідомі (В.І. Громов, П.П. Михеєв, М.М. Семенов, І.М. Якімов), у вузькому значенні – розшук конкретного, індивідуально-визначеного об'єкта з відомими ознаками, у тому числі розшук встановленого злочинця (А.І. Вінберг, О.О. Закатов, В.І. Попов, Б.М. Шавер). Деякі вчені (І.М. Лузгін) до предмету криміналістики відносять оперативно-розшукові заходи по пошуку злочинця, що невірно. В роботі під пошуковою діяльністю правоохоронних органів розуміється проведення слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, що реалізуються комплексно, системно (шляхом проведення пошукових тактичних операцій), або роздільно друг від друга й направлених на виявлення джерел (носіїв) криміналістичної інформації про ознаки (властивості) шуканих об'єктів та самих шуканих об'єктів.

Автором пропонується визначити „пошуковою” діяльність слідчого, пов'язану з встановленням невідомих об'єктів (суб'єктів), причинно зв'язаних з розслідуваною подією, установлення індивідуально-визначених об'єктів, які віднайдені слідчим у ході розслідування кримінальної справи, у тому числі обвинуваченого, місце знаходження якого невідоме. Остання являє собою „розшукову” діяльність слідчого. Таким чином, розшукова діяльність слідчого є частиною пошукової: вони співвідносяться між собою як окреме й загальне.

На підставі розглянутих підходів дисертантом визначається сутність пошукової діяльності слідчого як комплекс процесуальних і непроцесуальних засобів, що реалізуються слідчим при розслідуванні злочину з метою пошуку невідомих та встановлених об'єктів (злочинців тощо), а також джерел доказів для пізнання усіх обставин, які мають значення по кримінальній справі.

Ґрунтуючись на концепції В.Я. Колдіна автором наведений алгоритм пошуку невідомого злочинця, що включає послідовне рішення слідчим, а в деяких випадках за допомогою експерта та спеціаліста таких завдань: 1) виявлення матеріальних або ідеальних джерел інформації шуканого злочинця; 2) побудова гіпотетичної моделі злочинця та встановлення його належності до широкої сукупності (класу) осіб за загальними ознаками та вузької сукупності (групи) осіб за окремими ознаками; 3) встановлення обмеженої кількісно визначеної групи осіб, які перевіряються, і до якої належить шуканий злочинець; 4) встановлення особи, що перевіряється, та при необхідності відбір від неї зразків для порівняльного дослідження; 5) ідентифікація конкретної особи за окремими слідами або за їх сукупністю; 6) встановлення шуканого злочинця на підставі виявлення зв'язку особи, яка ідентифікована, з обставинами вчинення злочину.

У підрозділі 1.2. „Криміналістична інформація про шуканого злочинця: поняття та сутність” розглядається поняття та зміст інформації, що використовується для пошуку злочинця.

На підставі різноманітних точок зору дослідників, викладених у літературі (Є.П. Іщенко В.Я. Колдін, В.Г. Лукашевич, М.С. Полевий, Л.О. Соя-Серко), автором виділяються інформаційні рівні знань слідчого про вчинений злочин: а) криміналістичний; б) процесуальний; в) матеріально-правовий; г) довідковий; д) суб'єктивно-професійний.

Автор доводить, що інформацію, яка використовується при розслідуванні злочинів, слід іменувати криміналістичною. Вона представляє відомості про обставини вчиненого злочину (зокрема злочинця, знаряддя, обставини злочину й т. ін.), які отримані від матеріальних або ідеальних слідів з використанням криміналістичних засобів, прийомів та методів. Складовими криміналістичної інформації є доказова і тактична (орієнтуюча) інформації.

Дисертант вслід за В.А. Жбанковим, А.М. Кустовим, М.В. Салтевським вважає, що особистість злочинця – це єдине цілісне явище, усі сторони якого взаємозалежні і взаємообумовлені. Йому притаманна сукупність фізичних, біологічних і соціальних властивостей, інформація про які відображається в процесі вчинення злочину у вигляді матеріальних і ідеальних слідів. В роботі виділяються та описуються такі криміналістично значущі групи властивостей особистості злочинця, які можуть служити для його пошуку і наступного ототожнення: 1) соціально-демографічні; 2) морально-психологічні; 3) функціонально-динамічні; 4)

анатоμο-морфологічні; 5) біологічні (субстратні). З точки зору вірогідності відображення властивостей злочинця, інформація може бути розділена на адекватну та оціночну.

В роботі визначається, що криміналістична інформація про шуканого злочинця являє собою відомості про його властивості, котрі отримані криміналістичними засобами, прийомами та методами. На підставі криміналістичної інформації про злочинця формується пошуковий портрет, тобто модель особи (В.Д. Берназ, Г.А., Зорін, В.О. Образцов, В.В.Тіщенко). Змістом пошукового портрета є інтегративна криміналістична інформація про властивості особи, виражена в певних характеристиках, використовуваних як пошукові ознаки невідомого злочинця.

У підрозділі 1.3. „Матеріальні сліди, як джерела криміналістичної інформації про шуканого злочинця” розглядаються закономірності формування та одержання криміналістичної інформації про властивості злочинця від матеріальних слідів, що залишені ним на місці події.

Подія злочину являє собою взаємодію злочинця з оточуючим його середовищем, під час якого утворюються сліди на предметах. Дисертант аналізує існуючі в криміналістиці класифікації матеріальних слідів злочину (Р.С. Белкін, І. Кертес, С. Користка, І.Ф. Крилов, С.М. Потапов, М.В. Салтевський, Ф.П. Сова). В роботі пропонується загальна класифікація слідів злочину, яка диференціює сліди, виходячи з їхньої сутності, механізму утворення й результатів взаємодії на таких підставах: 1) за формою відображення події злочину; 2) за видом змін, що сталися в результаті дій злочинця; 3) за відображенням окремих властивостей злочинця; 4) за агрегатним станом матеріальних слідів; 5) за розміром слідів злочину. Наведена загальнокриміналістична класифікація підрозділяється на окремокриміналістичні та спеціальнокриміналістичні класифікації.

Слідча практика свідчить, що при огляді місця події виникають два типи ситуацій, в яких значно відрізняються процес встановлення слідів злочину. Перша ситуація має місце в тих випадках, коли сліди злочину існують в явному вигляді та встановлюються слідчим; у другій ситуації сліди злочину безпосередньо не сприймаються, тому встановлюються спеціалістом або експертом.

Автором пропонується наступна послідовність слідчо-експертного аналізу місця події з метою встановлення матеріальних слідів злочину і наступного їх використання: а) висування загальної версії про злочин; б) дослідження в навколишній обстановці з метою виділення носія слідів злочину; в) виявлення видимих слідів злочину; г) моделювання виду джерел прихованої (латентної) інформації і їх пошук; д) дослідження окремих джерел інформації з метою виявлення латентних слідів злочину; е) аналіз окремих властивостей джерел інформації; ж) застосування комплексу властивостей і аналіз їхньої системи; з) побудова загальної моделі злочину, і) побудова пошукового портрета злочинця.

В роботі вказані типові недоліки, що допускаються під час огляду місць подій і знижують рівень розкриття злочинів по свіжих слідах та вказані умови підвищення ефективності аналізу обстановки місця події. Дисертант вважає, що комплексність ознак злочинця, носіями яких є різноманітні сліди, потребує проведення ситуаційного аналізу місця події, як складної структури, системи взаємозалежних елементів за участю слідчого, спеціаліста (експерта).

У підрозділі 1.4. „Криміналістична інформація про шуканого злочинця, одержана від свідків та потерпілих” розглядаються закономірності процесу формування показань та отримання інформації від свідків та потерпілих.

Дисертант вважає, що напрямками підвищення ефективності одержання інформації від свідків та потерпілих про зовнішність шуканої особи є: а) удосконалювання й уніфікація опису ознак людини за методом словесного портрета; б) удосконалювання методики створення мальованих суб'єктивних портретів; в) використання психо-діагностичних способів об'єктивізації показань; г) використання психологічних методів для активізації пам'яті очевидців (гіпнорепродукції).

У роботі аналізується генезис та досвід використання гіпнорепродукції при розслідуванні злочинів (Л.П. Гримак, О.І. Скрипніков, Н. Arons, M. Reiser). Розглядаються протилежні точки зору дослідників на можливість використання гіпнозу в кримінальному судочинстві (О.Я. Баєв, В.П. Бахін, Н.І. Кліменко, В.О. Коновалова, В.Г. Лукашевич, В.О. Образцов, О.Р. Ратинов, В.Ю. Шепітько). На основі підсумку багаторічних наукових дискусій в роботі виділені та всебічно аналізуються критерії допустимості гіпнорепродукції: правовий; гносеологічний; інформаційний; етичний; тактичний; психологічний.

На думку автора одержання показань від свідка і потерпілого за допомогою гіпнорепродукції може бути реалізовано тільки в непроце-суальній формі та в ситуації, коли: 1) розслідується особливо небезпечний злочин проти життя і здоров'я людини; 2) потерпілий (свідок) щиро прагне сприяти з'ясуванню обставин справи; 3) функціональна амнезія викликана у особи впливом пережитої тривоги; 4) необхідно виявити обставини, які в момент події для потерпілого (свідка) здавалися несуттєвими, тобто сприймалися не усвідомлено; 5) існують істотні суперечності у даних у кримінальній справі, що вимагають усунення; 6) відсутні інші джерела інформації, крім показань потерпілого (свідка); 7) інформація особливо цінна для розслідування.

При проведенні гіпнорепродукції необхідно дотримуватися ряду обов'язкових вимог: медичних; науково-методичних; правових; організаційних. На підставі вказаних вимог у роботі сформульовано умови проведення робочого сеансу гіпнорепродукції: 1) проведення сеансу в спеціально обладнаному окремому приміщенні; 2) за вимогою опитуваного можлива присутність третьої особи; 3) проведення опитування тільки кваліфікованим фахівцем-гіпнологом, який пройшов спеціальну підготовку із застосування гіпнорепродукції; 4)

присутність слідчого (оперуповноваженого), який у залежності від одержуваної інформації письмово формулює питання і подає їх гіпнологу; 5) питання вимовляються вголос тільки гіпнологом; 6) обов'язковий супровід сеансу відеозаписом.

Розділ 2. „Процесуальні та тактичні основи затримання злочинця” складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. *„Криміналістичні та процесуальні основи затримання”* приділено увагу суті затримання підозрюваного, його порядку і умовам здійснення, місцю у системі слідчих дій, ролі у доказуванні у кримінальній справі.

Аналізуючи існуючі в літературі погляди на процедуру затримання (Г.А. Абдумаджидов, А.М. Балашов, А.К. Гаврилов, В.М. Григор'єв, І.М. Гуткін, В.О. Образцов, М.І. Порубов, О.Б. Соловійов), дисертант приєднується до думки В.М. Тогулева, С.А. Шейфера, які вважають, що затримання злочинця має двоїсту природу і розглядається як міра процесуального примусу (обмеження волі особи) і як слідча дія, що проводиться для отримання доказів під час захоплення злочинця на місці злочину. Затримання, як слідча дія, являє собою специфічний комплекс, взаємопов'язану сукупність пізнавальних і посвідчувальних операцій, спрямованих на отримання фактичних даних і відомостей про обставини кримінальної справи та фіксацію цих даних у протоколі.

Доказове значення затримання підозрюваного визначається тим, що відповідно до закону (ст. 106 КПК України, ст.118 проекту КПК України) у протоколі цієї дії фіксуються підстави, а також час і місце затримання. У тих випадках, коли затримання зв'язане з безпосереднім виявленням ознак злочину, зазначені дані набувають важливого доказового значення. Затриманню притаманні правила, що регулюють проведення інших слідчих дій, зокрема регламентують поведінку слідчого і інших учасників слідчої дії, заходи примусу до осіб, відносно яких здійснюється слідча дія й ін.

Дисертант вважає, що треба розрізняти поняття „фізичне захоплення” і „затримання підозрюваного”. Фізичне захоплення особи за підозрою у вчиненні злочину, її доставляння, оформлення протоколу затримання й інші, зв'язані з цим дії, є складовою частиною кримінально-процесуального затримання і повинні відбуватися в якомога короткий строк. Кримінально-процесуальне затримання підозрюваного як дію, що породжує низку правових наслідків, повинно задокументувати, оскільки без цього затримання не буде вважатися процесуальною дією, не буде породжений юридичний факт.

Автор доходить висновку, що правовою підставою фізичного захоплення особи до порушення кримінальної справи є норма ч.3 ст.97 КПК України (ч.4 ст.200 проекту КПК України), де прямо передбачений обов'язок органів дізнання, слідства вжити всіх можливих заходів, щоб запобігти злочиніві або припинити його.

У підрозділі 2.2. „ Загальні положення тактики затримання” розглянуто основні положення тактики затримання злочинця та типові слідчі ситуації захоплення злочинців.

Загальні слідчі ситуації затримання, як категорії криміналістичної тактики, являють собою модель ситуацій затримання, типові ситуації, що виникають при розслідуванні кримінальних справ (О.Б. Батюк, О.В. Баєв, В.К. Лисиченко). Автором виділяються дві загальні ситуації затримання, коли фізичне захоплення здійснюється після або до порушення кримінальної справи. Кожна з груп диференціюється на види згідно мети затримання: обмеження волі особи для запобігання її злочинної діяльності або одержання доказів по кримінальній справі.

За порушеною кримінальною справою з метою обмеження волі затримання проводиться відносно особи: а) яка знаходиться в приміщенні ОВС; б) яка знаходиться поза приміщенням ОВС, але відомо місце її знаходження; в) після її розшуку, коли місце знаходження її невідомо. Коли ж метою затримання є одержання доказів причетності особи до злочину воно проводиться на місці злочину. До порушення кримінальної справи фізичне захоплення особи здійснюється, як початковий етап затримання. Захоплення проводиться співробітниками ОВС або громадянами при безпосередньому сприйнятті злочинних дій або одразу після їх вчинення з метою обмеження волі особи. З метою отримання носіїв доказової інформації захоплення особи здійснюється при проведенні оперативно-розшукових заходів.

Загальні слідчі ситуації диференціюються на окремі ситуації в залежності від: 1) місця затримання; 2) характеру дій посадових осіб; 3) інформованості злочинця про затримання, що готується; 4) складу сил, що беруть участь у тактичній комбінації; 5) кількості осіб, які підлягають затриманню; 6) наявності зброї у затриманого; 7) наявності часу на підготовку й організацію затримання; 8) наявності сторонніх осіб при затриманні; 9) поведінки злочинця при затриманні; 10) способу збереження речових доказів.

В роботі акцентується увага на ситуаціях, коли затримання злочинця планується, зокрема, з метою отримання доказів при затриманні особи на місці злочину. Автор вказує на загальні організаційні й тактичні особливості проведення затримання на місці злочину, до яких відносяться: конфліктний характер; раптовість для затримуваного та безпека для оточуючих; реалізація у вигляді складової частини тактичної операції.

Затримання особи можна розглядати етапом тактичної операції „Пошук та затримання злочинця” (коли затримання є ланкою в ланцюжку оперативних заходів, організаційних та слідчих дій), що здійснюється відповідно до загальної слідчої ситуації. Безпосередній процес підготовки, проведення та фіксації результатів затримання є тактичною комбінацією „затримання на місці злочину” (коли затримання є результатом реалізації взаємозалежних і взаємообумовлених тактичних прийомів), здійснення якої обумовлено окремою слідчою ситуацією.

Затриманню злочинця на місці злочину, що проводиться з метою одержання доказів,

обов'язково передувє планування. В дисертації наведений перелік завдань та заходів по підготовки до затримання.

У підрозділі 2.3. „Особливості затримання злочинця при розслідуванні деяких видів злочинів” розглядаються окремі проблеми тактики затримання злочинця при розслідуванні незаконного обігу наркотиків та вимагання.

Тактична комбінація „Затримання на місці злочину” проводиться при розслідуванні таких категорій кримінальних справ, де механізм вчинення злочинів припускає: а) етапну взаємодію злочинця з потерпілим; б) триваючу злочину діяльність.

Основною метою тактичної комбінації по затриманню особи на місці злочину, на думку дисертанта, є виявлення і фіксація фактів безпосереднього контакту підозрюваного із об'єктами, що входять у структуру даного злочину. Фіксація контакту забезпечує переконливе доказування причетності особи до вчинення злочину.

Автором наведена послідовність дій при проведенні тактичної операції по затриманню вимагача, яка включає взаємопов'язані однією метою організаційні, оперативно-розшукові заходи, а також слідчі дії. Сукупність слідчих дій включає затримання злочинця, як тактичну комбінацію, огляд місця події, освідування, огляд предмета злочину. При розслідуванні незаконного обігу наркотиків (О.В. Одерій, С.Ф. Шумилін) залежно від окремих слідчих ситуацій проводяться тактичні комбінації „Затримання злочинця в приміщенні”, „Затримання злочинця на відкритій місцевості”, „Затримання злочинця на транспорті”, „Затримання членів злочинного угруповання”.

У роботі зазначається, що фіксація ходу затримання в нині використовуваному бланку протоколу затримання не дозволяє повністю відобразити процес захоплення злочинця. Тому зміст протоколу затримання (ч.3 ст.106 КПК України, ст.ст.118, 119 проекту КПК України) пропонується автором доповнити вказівкою на „обставини затримання” особи.

Дисертант вважає, що використання технічних засобів, зокрема відеозапису, є об'єктивним засобом фіксації затримання і дозволяє зафіксувати: 1) дії особи до, в момент і після фізичного захоплення; 2) дії затриманого з метою позбутися від предметів, документів та інших об'єктів, що його викривають; 3) дії членів групи захоплення; 4) показання особи відразу після захоплення, що мають істотне значення в ході подальшого розслідування. Оскільки використання технічних засобів при затриманні не відповідає вимогам ст.ст. 85¹, 85² КПК України, ст.101 проекту КПК України автором пропонується матеріали відеозапису та інших технічних засобів фіксації розглядати не як додатки до протоколу затримання, а надати їм статус самостійного виду доказів.

ВИСНОВКИ

За результатами роботи одержані наступні висновки:

1) пошукова діяльність слідчого – це комплекс процесуальних і непроцесуальних засобів, що реалізуються слідчим при розслідуванні злочину з метою пошуку невідомих та встановлених об'єктів (злочинців тощо), а також джерел доказів для пізнання усіх обставин, які мають значення для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин кримінальної справи. Розшукова діяльність слідчого є частиною пошукової і направлена на розшук встановлених злочинців, які ховаються від слідства;

2) криміналістична інформація про шуканого злочинця являє собою відомості про його соціально-демографічні, морально-психологічні, функціонально-динамічні, анатомо-морфологічні, біологічні (субстратні) властивості, що отримані з матеріальних та ідеальних слідів за допомогою криміналістичних засобів, прийомів та методів. Криміналістичний пошуковий портрет невстановленого злочинця – це уявна модель особи, змістом якої є інтегративна криміналістична інформація про його властивості, виражена в певних характеристиках, використовуваних як пошукові ознаки невідомого злочинця;

3) загальну класифікацію слідів злочинця можна побудувати на таких підставах: за формою відображення події злочину; за видом змін, що сталися в результаті дій злочинця; за відображенням властивостей злочинця; за агрегатним станом матеріальних слідів; за розміром слідів злочину;

4) слідчо-експертний аналіз механізму злочину має наступну послідовність: висування загальної версії про злочин; дослідження слідової картини з метою виділення носія слідів злочину в оточуючій обстановці; виявлення видимих слідів злочину; моделювання виду джерел прихованої (латентної) інформації і їх пошук; дослідження відокремлених джерел інформації з метою виявлення латентних слідів злочину; аналіз окремих властивостей джерел інформації; застосування комплексу властивостей для побудови загальної моделі злочину й пошукового портрету злочинця;

5) напрямками підвищення ефективності одержання інформації від свідків та потерпілих про зовнішність шуканої особи є: а) удосконалювання й уніфікація опису ознак людини за методом словесного портрета; б) удосконалювання методики створення мальованих суб'єктивних портретів; в) використання психодіагностичних способів об'єктивізації показань; г) використання психологічних методів для активізації пам'яті очевидців (гіпнопродукції);

б) гіпнопродукція може бути реалізована тільки в непроцесуальній формі та в ситуації, коли: розслідується особливо небезпечний злочин проти життя і здоров'я людини; потерпілий (свідок) щиро прагне сприяти з'ясуванню обставин справи; функціональна амнезія викликана у особи впливом пережитої тривоги; необхідно виявити обставини, які в момент події для потерпілого (свідка) сприймалися неусвідомлено; існують істотні протиріччя у да-

них кримінальній справі, що вимагають усунення; відсутні інші джерела інформації, крім показань потерпілого (свідка); інформація особлива цінна для розслідування;

7) затримання злочинця має двоїсту природу і розглядається як захід процесуального примусу і як слідча дія, що проводиться для отримання доказів під час захоплення злочинця на місці злочину. Затримання, як слідча дія, являє собою специфічний комплекс, взаємопов'язану сукупність пізнавальних і посвідчувальних операцій, спрямованих на отримання доказів по кримінальній справі. Загальні слідчі ситуації затримання являють собою модель ситуацій затримання, що виникають при розслідуванні кримінальних справ. Відповідно до часу захоплення злочинця виділяються дві групи загальних слідчих ситуацій, що виникають до або після порушення кримінальної справи. Кожна з груп диференціюється на види згідно мети затримання: обмеження волі особи для запобігання її злочинної діяльності або одержання доказів по кримінальній справі;

8) затримання особи можна розглядати етапом тактичної операції „Пошук та затримання злочинця” (коли затримання є складовою оперативних заходів, організаційних та слідчих дій), що здійснюється відповідно до загальної слідчої ситуації. Підготовка, проведення та фіксація результатів затримання особи на місці злочину є тактичною комбінацією „Затримання на місці злочину” (при цьому затримання є результатом реалізації взаємозалежних і взаємообумовлених тактичних прийомів), здійснення якої обумовлено окремою слідчою ситуацією;

9) затриманню злочинця на місці злочину, що проводиться з метою одержання доказів, обов'язково передують планування. Викриття злочинця при розслідуванні вимагання, незаконного обігу наркотиків та ін. здійснюється шляхом проведення окремих тактичних комбінацій: „Затримання злочинця в приміщенні”, „Затримання злочинця на відкритій місцевості”, „Затримання злочинця на транспорті”, „Затримання членів злочинного угруповання”;

10) фіксацію затримання особи в протоколі затримання необхідно доповнити вказівкою на „обставини затримання”, а також надати статус самостійного виду доказів матеріалам відеозапису та іншим технічним засобам фіксації, що використовуються при затриманні злочинця.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ АВТОРА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Малярова В.О. Сутність затримання як слідчої дії // Вісн. Нац. ун-ту внутр. Спец-видавництва – Харків: НУВС. – 2000. – С. 133-136.

2. Малярова В.О. Комплексне дослідження матеріальних слідів для одержання розшукової інформації про злочинця // Вісн. Нац. ун-ту внутр. Спецвипуск. – Харків: НУВС. – 2001. – С. 106-110.
3. Малярова В.О. Встановлення розшукових ознак злочинця при комплексному дослідженні обстановки місця події // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочину у сучасних умовах: Тези доп. Міжнар. наук. – практ. Конференції. Ч.1 – К.: Нац. ак. внутр. України, 2001. – С. 198-200.
4. Малярова В.О. Криміналістична інформація: поняття і сутність // Вісн. Нац. ун-ту внутр. - Харків: НУВС. – 2002. - №18. – С. 147-151.
5. Малярова В.О. Правові і методологічні проблеми актуалізації ідеальних слідів злочину // Право і безпека. – 2003. - №2'2. – С. 115-119.
6. Малярова В.О. Ситуаційні основи тактики затримання підозрюваного // Вісн. Нац. ун-ту внутр. - Харків: НУВС. – 2004. - №25. – С. 43-49.
7. Малярова В.О. Взаємодія співробітників оперативно-розшукових підрозділів зі слідчим при затриманні злочинців // Вісн. Одес. інс-ту внутр. – 2004. – №4. – С.108-112.
8. Малярова В.О. Тактика затримання: Лекція. – Харків: Нац. ун-т внутр., 2004. – 28 с.

АНОТАЦІЇ

Малярова В.О. Тактико-криміналістичні та процесуальні основи пошуку та затримання злочинця. – *Рукопис.*

Дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2005.

В роботі розглянути проблем пошуку невідомого злочинця та його наступного затримання. Метою пошукової діяльності слідчого є встановлення об'єктів (злочинців тощо), а також джерел доказів по кримінальній справі. Наведений алгоритм пошуку невідомого злочинця. Відносно особистості злочинця виділяються п'ять криміналістично значущих груп властивостей, які можуть служити для його пошуку і наступного ототожнення. Удосконалено поняття криміналістичної інформації про злочинця, його пошукового портрету. Удосконалено класифікацію матеріальних слідів злочину. Автором пропонується певна послідовність слідчо-експертного аналізу місця події. Визначено умови, цілі, слідчі ситуації та розроблено критерії проведення гіпнорепродукції зі свідком, потерпілим й форми її фіксації. Затримання злочинця має двоїсту природу і розглядається як міра процесуального примусу і як слідча дія, що проводиться для отримання доказів під час захоплення злочинця на місці злочину. Розглянути основні положення тактики затримання злочинця та розроблені прийоми проведення тактичних комбінацій.

Ключеві слова: пошукова діяльність, розшук злочинця, криміналістична інформація, пошуковий портрет злочинця, гіпнорепродукція, затримання злочинця на місці події, тактика затримання.

Малярова В.О. Тактико-криміналістические и процессуальные основы поиска и задержания преступника. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2005.

В диссертации рассмотрены проблемы поиска неизвестного преступника и его последующего задержания. В работе обоснован и сделан вывод о том, поисковая деятельность следователя – это комплекс процессуальных и непроцессуальных мероприятий, реализуемых следователем с целью поиска неизвестных и установленных объектов (преступников и т. п.), а также источников доказательств для познания всех обстоятельств, имеющих значение для всестороннего, полного и объективного расследования уголовного дела. Розыскная деятельность следователя является частью поисковой и направлена на розыск установленных преступников, которые скрываются от следствия. Автором разработан алгоритм поиска неизвестного преступника. В работе выделяются криминалистически значимые группы свойств, характеризующие личность преступника: социально-демографические, нравственно-психологические, функционально-динамические, анатомо-морфологические, биологические, которые могут служить для его поиска и последующего отождествления. Усовершенствовано понятие криминалистической информации о преступнике и понятие поискового портрета, как мысленной модели лица. Содержанием портрета является интегративная криминалистическая информация о свойствах преступника. В работе усовершенствована классификация материальных следов преступления, которые дифференцируются, исходя из формы отображения события преступления; вида изменений; их природы; механизма образования. Автором предлагается последовательность действий по следственно-экспертному анализу места происшествия, который проводится в целях изучения отдельных материальных следов преступления или всей обстановки места происшествия в целом с целью установления механизма преступления. В работе анализируется исторический и зарубежный опыт использования гипнорепродукции при расследовании преступлений. Определены условия, цели, следственные ситуации, а также разработаны критерии проведения и формы фиксации гипнорепродукции со свидетелем, потерпевшим. Гипнорепродукция может реализовываться только в непроцессуальной форме и в ситуации, когда потерпевший (свидетель) искренне стремится содействовать выяснению обстоятельств дела.

Анализируя взгляды ученых на задержание, диссертант приходит к выводу о том, что задержание преступника имеет двойственную природу. Оно рассматривается и как мера процессуального принуждения, и как следственное действие, проводимое для получения доказательств при задержании преступника с поличным. В работе рассмотрены основные положения тактики задержания преступника, разработана классификация типичных следственных ситуаций задержания, проанализирована их сущность и соответствующие им комплексы тактических приемов и оперативно-розыскных мероприятий. Соответственно времени захвата преступника выделяются две группы общих следственных ситуаций, возникающих до или после возбуждения уголовного дела. Каждая из групп дифференцируется на виды в соответствии с целью задержания: для ограничения свободы лица и пресечения его преступной деятельности или для получения доказательств по уголовному делу. В работе рассматриваются проблемы тактической операции „Задержание преступника с поличным” при расследовании вымогательства, незаконного оборота наркотических средств и др. Предлагается использовать технические средства, в частности видеозапись, в качестве объективных средств фиксации задержания.

Ключевые слова: поисковая деятельность, розыск преступника, криминалистическая информация, поисковый портрет преступника, гипнорепродукция, задержание преступника с поличным, тактика задержания.

Maliarova V.O. Tactical, crimanalistical and procedural basics of searching and arrest of a criminal. – Manuscript.

The dissertation on candidate's degree of legal sciences on speciality 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; forensic expertise. – National university of internal affairs. – Kharkiv, 2005.

The dissertation is devoted to solution of problems of searching and arrest of unknown criminal. Author proposes algorithm of searching of unknown criminal. Concerning to the person of a criminal she marks out such significant groups of virtues: social and demographical, moral and psychological, functional and dynamical, morphological, biological which can be used for searching and further identification of a criminal. The definition of criminalistic information about criminal was improved. Author also analyses native historical and foreign experience of using of hypnoreproduction during crime investigation, she tried to determine conditions, goals, investigative situations of using of hypnoreproduction in work with witnesses and victims.

On the basis of analysis of scientists' points of view on arrest, author makes conclusion that arrest of criminal has dual nature and can be used as measure of procedural coercion and as investigator's act, which provides for getting evidence during capture of a criminal on a crime scene.

Part of work is devoted to problems of tactical operation of capture criminal on a crime scene

during extortion or illegal drug traffic. Author explains the role of using of technical devices (e.g. audio, video) during criminal's capture.

Key words: searching activity, criminalistic information, criminal's searching profile, hypnoreproduction, criminal's capture on a crime scene, capturing tactics.

відповідальний за випуск Гаєнко В.І.